

Ahmet Baytursunov'un Hayatı Ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri

Emin ÖZDEMİR*

Özet: 20. yüzyıl başında Kazakistan'da eğitim faaliyetleri geleneksel tarzda eğitim veren medreselerde, Rusça eğitim veren Kazak-Rus okullarında ve Tatar Ceditçilerin etkisinde açılan Usûl-ü Cedîd okullarında yürütülmekteydi. Bu dönemde Kazakistan'ın en önemli aydınlarından biri olan Ahmet Baytursunov edebiyat, dil ve eğitim alanlarında çalışmalar yaptı. Baytursunov öğretmen olarak ta Kazakistan'ın birçok şehrinde çalıştı. Kazakistan'daki eğitim faaliyetlerine dair düşüncelerini yayınladığı makalelerle dile getirdi. Onun eğitim hayatına dair düşünceleri hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde Kazak eğitimcilerle rehber oldu.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Baytursunov, Kazakistan, Eğitim, Ceditçilik

Ahmet Baytursunov's Life And His Position in Kazakhstan's Education Activities At The Begining Of The Twenty Century

Abstract: Education activities in Kazakhstan had been carry outed on Kazakh-Russian scholls, traditional medresse and Jadidist scholl at the begining of the twenty century. Ahmet Baytursunov was one of the most important intellectual in Kazakhstan at this time who worked in the fields of poetry, linquistics and education. Also Baytursunov held teaching positions in a number of cities in Kazakhstan. He published his opinions about education activities in Kazakhstan. His opinions about education life were guide for Kazakh educator both his time and after his time.

Keywords: Ahmet Baytursunov, Kazakhstan, Education, Jadidizm

GİRİŞ

Hazar denizinden Altay dağlarına kadar geniş bozkırlarda yaşayan Kazaklar, 18. yüzyılda Rus istilasının başlamasıyla birlikte kademeli bir şekilde Rusya'nın hâkimiyeti altına girdiler. 19. yüzyıldan itibaren ise Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikaları sonucu sadece siyasi bağımsızlıklarını kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda dini ve kültürel kimliklerini kaybetme tehlikesiyle de karşılaştılar. Bozkırın getirmiş olduğu coğrafi güçlülere ve Kazakların sahip olduğu göçebe hayatın getirdiği olumsuzluklara, Rusya'nın uyguladığı sömürü politikaları da eklenince Kazaklar, ağır sosyal ve ekonomik şartlarla karşı karşıya kaldılar. Bütün bu olumsuz şartlar Kazakistan'daki eğitim hayatını da olumsuz olarak etkiledi. 1917 Ekim

* Yrd.Doç.Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ihtilalinden önce Kazakistan'da üç tip eğitim kurumundan bahsetmek mümkündür. Bunlar; Geleneksel tarzda eğitim veren mektep ve medreseler, Kazak- Rus okulları ve Usul-ü Cedid okulları idi.

Rus işgalinin başlamasına kadarki dönemde mescitlerin yanında açılan medreseler en önemli eğitim merkezleriydi (Mıncan,1994). Geleneksel tarzda eğitim veren ve İslam dinini tebliğ vazifesi olan bu medreseler, hanların ve işanların medreseleri ile zengin kişilerin açtığı özel medreseler olmak üzere iki türde olup eğitim, başlangıç, orta ve yüksek olmak üzere üç kategorideydi. Medreselerde her yaş gurubundan gençler eğitim alıyordu (Pırmanov ve Kapeyeva,1997). 19. yüzyılın başında Orta Asya'da 600 kadar medresenin varlığından söz edilmektedir. Yedisu eyaletinde 1897 yılında 88 mektep ve medresede 12 835 öğrenci, Semey eyaletinde 1895 yılında 17 mektep ve medresede 900 öğrenci, Turgay eyaletinde 1911 yılında 13 mektep ve medresede 340 öğrenci, Akmolı eyaletinde 1895 yılında 15 mektep ve medresede 340 öğrenci, Sırderya eyaletinde ise 1895 yılında 2409 mektep ve 34 medresede 28.988 öğrenci eğitim almaktaydı (Haghayeghi,1995). Bu okullarda geleneksel eğitim metotları ile eğitim verildiği için öğrenme süresi uzun ve sonuçları itibariyle de çok başarılı olmamasına rağmen Kazaklar, bu okullara rağbet göstermişlerdir. Bunun sebebi ise bu okullardan mezun olan öğrencilerin Kuran'ı ve Tatarca dini kitapları okuyup anlayabilmelerinden kaynaklanıyordu (Frank,2001).

Kazakistan'ın Rusya tarafından işgaliyle birlikte geleneksel tarzda eğitim veren Kazak medreselerinin yanında Kazak-Rus okulları da açılmaya başladı. Rus yöneticilerin Kazakları Ruslaştırmak ve ihtiyaç duydukları memurları yetiştirmek için Kazakistan'da açtıkları ilk Kazak- Rus okulu, 1786'da Omsk şehrinde açtıkları "Asya Okulu"dur. Bu okulu Orenburg'da açılan devlet okulu takip etti. Bu okullarda Kazak çocukları devlet hizmetinde çalıştırılmak üzere tercüman yada katip olarak eğitildiler. Rusya'nın ihtiyacı olan askeri uzmanların yetiştirilmesi için 1825 yılında Orenburg'da "Neplyuev Askeri Okulu" açıldı. Daha sonra 1846'da Omsk'da ki "Askeri Okul"un temeli atıldı. 1841 yılında Bökey Ordası'nda dini derslerle birlikte Rus dili, matematik, tarih, fizik, coğrafya ve diğer derslerin öğretildiği ilk yatılı okul açıldı (Kazakistan Tarihi Oçerkler,1994).

Kazakistan'da geleneksel tarzda eğitim veren Kazak okulları ve Rusya'nın açmış olduğu Kazak-Rus okullarının yanında 19.yüzyılın sonundan itibaren yeni usulde (Usûl-ü Cedîd) eğitim veren okullar da açılmaya başladı. İdil-Ural bölgesindeki ceditçi medreselerden eğitim alan Kazak öğrenciler, Kazakistan'ın muhtelif yerlerinde yeni usulde eğitim veren okullar açtılar ya da var olan okullarda yeni usûl eğitim verdiler. Kazak bozkırlarında yaygın olarak ceditçi okullar Semey eyaletinde açıldı. Bu

dönemde Semey bölgesinin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmasından dolayı eğitim faaliyetlerine destek veren bir zümrenin oluşması ve bu bölgede Tatar tüccarların ve Tatar öğretmenlerin yoğun faaliyetleri Semey'i yeni usül eğitimin merkezi durumuna getirdi. Kazakistan genelinde 1912 yılında yeni usül eğitim veren okul sayısı 121'e öğrenci sayısı ise 1810'a yükselmişti (Pırmanov ve Kapeyeva,1997).

20. yüzyıla girildiğinde Kazak kızlarının da okula gönderilmediği düşünülürse, Kazak halkı arasında okuma-yazma seviyesi oldukça düşüktü. Okula giden Kazakların oranı ise %7.5 idi.(Devlet,1999) Kazakistan'da eğitim hayatındaki yetersizlikler öncelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş Kazak aydınlarının dikkatini çekti. Çokan Velihanov, İbrahim Altınarı ve Abay Kunanbayev gibi Kazak aydınları, Kazakların geri kalmışlıktan ancak eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle kurtulabileceklerini dile getirdiler. 20. yüzyılın başında yetişen Kazak aydınlarının da üzerinde durdukları konuların başında eğitim meselesi yer aldı. Bu dönemde yetişen Kazak aydınlarından olan ve hayatının bir bölümünü Kazakistan'ın farklı yerlerinde eğitimci olarak geçiren Ahmet Baytursunov, eğitimci kimliğiyle yapmış olduğu incelemelerini ve çalışmalarını yazmış olduğu kitaplarla ve Kazak basımında yayınladığı makalelerle dile getirdi.

AHMET BAYTURSUNOV'UN HAYATI VE EĞİTİMCİ OLARAK FAALİYETLERİ

1905 yılında Rusya'da Meşrutî yönetimin başlamasıyla birlikte doğan özgürlük ortamında bütün Rusya Müslümanlarında olduğu gibi Kazaklar arasında da fikri ve siyasi faaliyetler gelişti. Rusya'daki yüksek eğitim kurumlarından ve İdil-Ural bölgesindeki medreselerden Kazak gençlerinin mezun olmasıyla birlikte Kazakistan'da fikri ve siyasi hareketlere öncülük yapacak aydın sınıfı da oluştu. Bu dönemde yetişen Kazak aydınlarından olan ve ismi 20 . yüzyılın başında Kazak siyasi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Ahmet Baytursunov, 1873'te Kazakistan'ın Turgay eyaletinin Sarıtübek kasabasının Tosın köyünde dünyaya geldi. Kazakların önde gelen bir ailesine mensup olan babası Baytursun Şosakulı, Kazak beylerinden Ümbetey Batır'ın torunudur (Tamir, 1999). Baytursunov, ilk eğitimini köyünde okuma yazma bilen kişilerden ve Buhara'da eğitim almış bir molla'nın ders verdiği köy mektebinden aldı (Cumabayev,1996). Geleneksel tarzda eğitim veren bu mektebi beğenmediğinden, babası onu 1886 yılında iki sınıflı Kazak-Rus okuluna yazdırdı. 13 yaşına geldiğinde babası Rusya hükümetine göre sakıncalı adam olarak görüldüğü için Sibiry'a sürüldü. Babasının haksız yere sürülmesi Baytursunov'u derinden etkiledi (Avezov,2001).

Ahmet Baytursunov'un bundan sonraki hayatında eğitimini devam ettirmesinde babasının vasiyet niteliğindeki şu sözleri çok etkili olmuştur: "Oğlum, işte biz 25 yılı hüküm giyip Sibiry'a gönderiliyoruz. Yukarıdaki hükümet yetkililerine dilekçe veremedik. Eğer dilekçe verebilseydik verilen cezayı azaltırlar mıydı, yoksa tamamen kaldırırlar mıydı kim bilir? Bu nedenle zorluk görsen de, aç kalsan da, ne kadar horlansan da oku. Senden istediğim budur. Bizim evde bana mektup yazacak oğlum olsun" (Kekişev,1992:12). Babasının vasiyetini gerçekleştirmek isteyen Baytursunov, Turgay'daki okulu bitirdikten sonra okumaya devam etmek için 1891 yılında Orenburg'daki öğretmen okuluna yazıldı. Bu okulu başarılı bir şekilde bitirdikten sonra önceden düşündüğü gibi Kazak çocuklarını okutmak amacıyla Aktöbe ve Kostanay'daki köy okullarında daha sonra Kazak-Rus okulunda öğretmenlik yaptı. 1896 yılında Akmola ve Semey bölgesindeki okulları yöneten Alekterov ile haberleşerek Omsk'a gitti. Baytursunov'un Alekterov ile görüşmesi onun sonraki hayatını derinden etkilemiştir. Bu görüşmeler sayesinde Rusya hükümetinin Kazaklara yönelik sömürge ve asimilasyon siyasetini fark eden Baytursunov, Kazakların Rus asimilasyonundan ancak eğitim yoluyla korunabileceğini anladı. Omsk'tan sonra Karkaralı'ya giderek 1896 yılından 1907 yılına kadar eğitim faaliyetlerini bu şehirde sürdürdü. Karkaralı'da önce öğretmen okulunda sonra Rus- Kazak okulunda görev yaptı. Karkaralı'da ki son dört yılında siyasetle de uğraşmaya başladı. O yıllarda 1905 ihtilali olmuş Kazan ve Moskova ve diğer şehirlerde okumakta olan gençler arasında değişim ruhu yayılmış, milliyetçilikten bahsedilmeye başlamıştı(Avezov,2001).

Baytursunov Karkaralı'da görev yaptığı yıllarda Çarlık hükümetinin sömürge siyasetine karşı protesto mahiyetindeki şikayet dilekçesinin yazılmasında da görev aldı(Sımagulova,1996). Bu dilekçe, Kazak halkına sosyal eşitlik verilmesi, toprak konusunda Kazakların haklarının korunması ve Kazak bozkırlarında eğitim meselesinin halledilmesi konularını içermekteydi (Türk,2002). Baytursunov, dilekçenin yazılmasında ve yayınlanmasında görev aldığı için 1907 yılında Karkaralı hapisanesinde bir müddet hapis yattı. Rusya hükümeti, steplerde başlayan protesto hareketlerinin geniş kitlelere yayılmasını önlemek için bazı tedbirler almış, Kazak aydınlarının talepleri karşılığında Kazakistan'da bazı iyileştirmeler yapmıştır. 17 Nisan 1905 tarihinde ilk okullarda Kazak dilinde dini eğitim verilmesine izin verilmiştir. Ama bu tür iyileştirmeler Kazakların, memnuniyetsizliklerini gidermeye kafi gelmemiştir (Olcott,1987).

Baytursunov, bu dönemde eğitim faaliyetlerinin yanında edebi çalışmalarına da hız verdi. 1909 yılında İ.Kırlov'un "Kırk Misal" adlı

eserinin Kazakça çevirisini yaptı. Abay Kunanbayev'den etkilenen Baytursunov, bu eserin çevirisinde Kazak kültürel hayatına uygun hikayeleri tercih etti. Seçilen hikayeler ve eşleştirilen karakterler yönüyle bu eseri doğal bir pedagoji kitabı niteliğindedi (Sabol,2003). 1909 yılında Çarlık Hükümeti siyasetine karşı çıktığı iddiasıyla Semey'de tekrar tutuklanan Baytursunov, 1910 yılında sürgün cezasına çarptırılarak Orenburg'a gönderildi (Baytursunov,1996). Sürgün yıllarında ilmi ve edebi çalışmalarına devam etti. 1911 yılında şiirlerinden oluşan "Masa-(Sivrisinek)" adındaki şiir kitabını yayınladı. Kazak halkının bağımsızlık yolunda vereceği mücadelenin edebi manifestosu niteliğinde olan bu eser, Miryakup Dulatov'un yazdığı "Uyan Kazak" kitabından sonra Kazakistan'da en çok ses getiren eser oldu (Baytursunov,1991). Rus politikalarını ve din adamlarının davranışlarını inceden inceye hicveden ve uyumakta olan halkını yazdığı şiirlerle uyanmaya davet eden Baytursunov'un kendi karakterini ve duygularını yansıttığı şiirlerinden oluşan "Masa" adlı şiir kitabı, 20.yüzyılın başında Kazak gençleri arasında slogan haline dönüşmüştür. Baytursunov, bu kitabında yer alan "Cigan-Tergen" adlı şiirinde halkının artık uyanmasının vaktinin geldiğini belirtti. Şüphesiz ki Ahmet Baytursunov'a göre Kazakların uyanması eğitim yoluyla olacaktı. Bu yüzden "Masa" adlı şiir kitabında eğitim temalı şiirleri de yer aldı. Rusça'dan tercüme ettiği "Okuvga Şaguru" adlı şiirinde Kazak çocuklarına vakti boşa geçirmek yerine okula gitmelerini tavsiye etti (Baytursunov1991).

İdil-Ural bölgesindeki ceditçi medreselerden mezun olan Kazak aydınlarının öncülüğünde 1911 yılında Troisk şehrinde Aykap dergisinin yayınlanmaya başlamasıyla Baytursunov, Kazakistan'ın sosyal ve kültürel hayatında gördüğü olumsuzlukları ve eğitim hayatına dair önerilerini bu dergide neşretmeye başladı. Başlangıçta kültürel alanda bir boşluğu dolduran derginin zaman içinde içerik olarak yetersiz kalması yeni bir yayın organının neşrini zorunlu hale getirdi. Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, Mircakıp Dulatov'un gayretleri ve İdil-Ural bölgesindeki medreselerde okuyan Kazak gençlerinin destekleriyle 2 Şubat 1913 tarihinde Orenburg şehrinde Kazak gazetesi yayınlanmaya başladı. Gazetede baş redaktörlük görevini Baytursunov, yardımcılığını ise Dulatov üstlendi. Haftada bir sefer yayınlanan gazetenin tirajı ise ilk yılda 3000'e ulaştı (Kazak,1914). 1915 yılından itibaren haftada iki sefer yayınlanıp tirajı 8000'e kadar yükseldi. Özellikle 1915 yılında Aykap dergisinin yayınının durmasından sonra gazete, Kazakistan'da geniş bir okuyucu kitlesine sahip oldu. Gazetenin 1918 yılında Bolşevikler tarafından kapatılincaya kadar toplam 256 sayısı yayınlandı (Sabol,2003). Dönemin en önde gelen üç Kazak aydınının yönetiminde gazete, Mustafa Çokay'ın da katkılarıyla , 1916 İsyanı, Şubat ve Ekim İhtilalleri gibi önemli siyasi olaylarda Kazak halkının çıkarlarının korunmasında önemli bir rol

üstlenmiştir. Alaş partisinin kurulması ile birlikte gazete, partinin resmi organına dönüşecektir(Kara,2002). Kazak gazetesi kullandığı dil ve üslendiği misyon itibariyle Kazak edebi dinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Şubat ihtilali bütün Rusya Müslümanlarında olduğu gibi Kazaklar arasında da heyecanla karşılandı. Kazak aydınları, Şubat ihtilalini milli bağımsızlık mücadelesinin önemli aşamalarından biri olarak gördüler. İhtilalle birlikte doğan demokratik ortamda Kazakların toprakla alakalı problemleri çözülecek, Kazak bozkırlarına Rus göçü duracak ve Çarlık döneminde Müslümanlara yapılan haksızlıklar son bulacaktı (Nurpeyisov,1994). Hareketlenen siyasi ortamda Ahmet Baytursunov’da görev alarak siyasi faaliyetlere katıldı. Bölgesel Kazak kongrelerinin toplanmasında ve bu kongrelerde eğitimle ilgili kararların alınmasında eğitimci olarak Baytursunov’un etkisi oldu. Bu kongrelerden ilki 2-8 Nisan 1917’de Orenburg şehrinde yapılan Turgay eyaleti kongresidir. Kongre’de eğitimle ilgili olarak şu kararlar alındı: “İlk okulların sayısı artırılsın. Her yüz ev için bir okul olsun. Eğitim ana dilde olsun ve ilk okullarda kız ve erkek çocuklar aynı sınıflarda eğitim görsünler. Okulların masrafları Rusya devleti hazinesi tarafından karşılsın”(“Kazak Svezi”İşki Habarlar , Kazak,236, 1917). Bölgesel Kazak kongrelerinden sonra 21-26 Temmuz 1917’de Orenburg şehrinde toplanan ve başkan yardımcılığını Baytursunov’un yaptığı I. Genel Kazak Kongresinde ise eğitimin ilk iki yılda anadilde olmasına ve kitapların Kazakça’nın imla kurallarına uygun olarak hazırlanmasına karar verildi (“Calpı Kazak Svezi”, Kazak, 237, 1917).

Baytursunov, I.Genel Kazak Kongresinden sonra Alaş partisinin kurulmasında ve programının hazırlanmasında da görev aldı. Parti programına göre Kazak otonomisi, Rusya Federasyonu’nun bir üyesi olarak yeri geldiğinde komşu halklarla yardımlaşacak, gerektiği zamanda kendi başına hareket edebilecekti. Alaş Partisi bu konuda iki hedefe ulaşmak istemiştir. Bunlardan birincisi Rusya Federasyonu üyesi olan Kazak otonomisi, bütün Kazakların yaşadığı yere hakim olacaktı. İkincisi ise diğer federasyon üyeleri ile aynı hukuka sahip olacak, eksiklik gördüğü zaman Kazaklar kendi başına bağımsız ülke olarak ayrılabilirdi (Nurpeyisov,2006). Başta Ahmet Baytursunov ve Alihan Bökeyhanov olmak üzere Kazak aydınlarının sahip oldukları laik anlayış parti programının hazırlanmasında etkili oldu. Hazırlanan programda din ve devlet işlerinin ayrılmasına, mahkemelerde din adamlarının hukuka tesirlerinin sınırlandırılmasına, medeni hukukla ilgili birçok meselinin çözümünün Şer’i mahkemeler yerine, kurulacak olan yeni mahkemelere bırakılmasına karar verildi. Eğitimle ilgili olarak ise İlk

okullarda ana dilde eğitim verilmesi, mahkemeler ile resmi kurumlarda Kazakça'nın kullanılması, parti programına girmiştir (Bökeyhanov,1994).

Ekim ihtilalinden sonra kurulan Alaş Orda hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığı yapan Baytursunov, içinde Mağcan Cumabayev'inde bulunduğu bir ekiple zor şartlar altında Kazak ilk ve orta okullarında okutulacak kitapların hazırlanması görevini de üstlenmiştir (Sabol,2003). İhtilalden sonraki çalkantılı dönemde Alaş Orda hükümeti varlığını sürdürmeyip, Bolşeviklerin Kazakistan'a hakim olmasından sonra Ağustos 1920'de Kırgız-(Kazak) Sovyet Otonom Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte Baytursunov, eğitimci olarak kurulan yeni hükümette görev aldı. 1922-1925 yılları arasında Kazakistan eğitim komiserliği bünyesindeki ilmi-edebi komisyonun başkanlığını ve Kazak ülkesini araştırma vakfının başkanlığını yürüttü.1926-28 yılları arasında Taşkent'teki Kazak pedagoji Enstitüsü'nde 1929 yılında ise Almatı Kazak Memleket Üniversitesinde hocalık yaptı. Stalin döneminde Kazak aydınlarına karşı başlatılan yok etme hareketinden nasibini alan Baytursunov,1929 yılında milliyetçilik suçuyla tutuklandı.1934 yılında serbest kaldıysa da 1937 yılında tekrar tutuklanarak öldürüldü.(Kasenov veTörehanov,1994)

AHMET BAYTURSUNOV'UN EĞİTİMLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ VE ESERLERİ

Ahmet Baytursunov'un Kazakistan'daki Eğitim Faaliyetlerine Dair Değerlendirmeleri

Hayatının uzun bir dönemini farklı Kazak şehirlerinde eğitimci olarak geçirmiş olan Baytursunov, eğitimci kimliğinin de tesiriyle dönemin basın organlarında eğitimle ilgili bir çok makale yayınladı. Eğitimci olarak çalıştığı yıllarda kazanmış olduğu tecrübe, onun bu konudaki düşüncelerinin gelişmesine fırsat verdi. Yazmış olduğu makalelerde öncelikle Kazakistan'da okur-yazarlık seviyesini inceledi. 1913 yılında Kazak gazetesinde yayınladığı makalesinde okuma-yazma seviyesinin durumunu şöyle özetledi: “Kazakistan'ın bütün bölgelerinde verilen eğitimin seviyesi bir biriyle aynı değil. Mesela, 1912 yılında 510 bin Kazak'ın yaşadığı Turgay eyaletinde sadece 132 Kazak çocuğu okullardan eğitim alabilmektedir. 1909 yılında 112 bin Kazak'ın yaşadığı Kostanay eyaletinde ise 6025 yetişkin Kazakça, 379 yetişkin ise Rusça okuma yazma bilmektedir. Bunlar arasında kadınların durumu daha vahimdir. Çünkü sadece 379 kadın Kazakça, 29 kadın ise Rusça okuma yazma bilmektedir”(Baytursunov,1991). Eğitim seviyesinin düşüklüğünü, maddi imkansızlıklara ve belirli bir eğitim sistemi olmayışına bağlayan Baytursunov (1991), başka bir makalesinde Kazakistan'da eğitim hayatındaki olumsuz şartları dile getirdi: “ Kazakistan'da Kazakça öğretimi

hala belli bir metot dahilinde yapılmıyor. Kazakça öğretim kitapları oldukça yeni. Düzenli okuma öğretecek öğretmenlerin sayısı az. Belirli bir eğitim ve öğretim programı yok. Okul sayısı yetersiz, hatta öğretmenlere maaş ödenmiyor. İlçelerdeki okulların sayısı sınırlı sayıda ve var olan okullara ise 30'dan fazla öğrenci almak imkansız.”

Kazakistan'daki eğitim alanındaki eksikliklerin farkında olan Baytursunov, bu alandaki eksikliklerin giderilmesine yönelik Kazakistan'ın öz kaynaklarını da göz önünde bulundurarak gerekli çözüm önerilerine de sunmuştur. Eğitimin gelişmesini “para,öğretmen ve program” olmak üzere üç temel unsura bağlayan Baytursunov'a göre eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli mali desteğin Kazak zenginlerince karşılayabilmek mümkündü. Ama bu meselede zengin Kazakların gönülsüz olduklarını dile getirdi. Orenburg'daki öğretmen okulunu kazanıp da parasızlıktan dolayı okuyamayan öğrencileri örnek olarak verdi. Ona göre bu tür öğrenciler Kazak zenginleri tarafından desteklenirlerse onlar da borçlarını yurduna hizmet ederek ödeyeceklerdi (Baytursunov,1913b). Eğitim alanındaki maddi sıkıntıların çözümü konusunda Baytursunov'un başka bir önerisi de yerel yönetim organlarının(Zenstvo) kurulması ve gerekli maddi desteğin bu organlarca karşılanmasıydı. Çarlık Rusya'sında bu tür yerel yönetimlerin olduğu bölgelerde eğitim seviyesinin oldukça yüksek olduğundan, Kazakistan'da da bu tür yönetimler kurulduğu takdirde eğitimin kalitesi ve seviyesi artacaktı (Baytursunov,1991).

Baytursunov, Kazak okullarında ders verecek olan öğretmenlerin hangi niteliklere sahip olması gerektiğini de açıkladı. Ona göre Çocuk eğitimini iyi biliyorum diyen bir öğretmen; öncelikle çocuklara öğreteceği konuları kendisi çok iyi bilmeli, Çocukların ruh haline ve onların doğumundan ölümüne kadarki geçirdiği akli ve ruhi evrelere vakif olmalıydı. Yani öğretmenler gerekli pedagojik donanıma sahip olmalıydı. Bu yönüyle Kazak okullarında karşılaşılan en büyük sıkıntı nitelikli öğretmenlerin azlığı idi. Çünkü mevcut öğretmenlerden bir kısmı medrese mezunu oldukları için gerekli pedagojik yeterliliğe sahip değillerdi. Öğretmen okullarından mezun olan Kazak öğretmenler ise gerekli donanıma sahip olsalar da Arap alfabesine hakim değillerdi. Baytursunov bu alandaki boşluğun Usûl-ü Cedid eğitim veren medreselerden mezun öğretmenlerle doldurulabileceğini önerdi (Baytursunov,1914a). Okudukları medreselerden çok iyi eğitim alan ve yurtlarına hizmet etmekten başka bir şey düşünmeyen bu öğretmenler Baytursunov'a göre Kazak ilkokullarında öğretmenlik yapmaları için gerekli bilgiye sahiptiler. Ancak Usûl-ü Savtiye ile eğitim alan bu öğretmenlerin çoğunun Kazak dilindeki sesli harflerden haberleri olmadığı için zorlanacaklarından, öğretmenliğe başlamadan önce 15

günlük seminer almaları gerekliydi. Eğitim programları konusunda ise Kazak eğitim sistemine uygun yeni kitaplar ve programlar hazırlanıncaya kadar Tatarların geliştirdiği programların Kazak eğitim sistemine uyarlanarak kullanılabilceğini dile getirdi (Baytursunov,1991).

Alfabe Hakkındaki Düşünceleri ve Çalışmaları

Zengin bir sözlü edebi geleneğe sahip olan Kazaklar, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde henüz yazı diline sahip değillerdi. Kazak aydınları kendi dillerini Arap alfabesiyle, Çağatay/Tatar imlasına göre yazıyorlardı (Subhanberdina,1996). Kazakistan'da 19. yüzyılın sonlarında başlayan alfabe ile ilgili çalışmalar, Kazakça'nın yazı dili haline dönüştürülmesi isteğinden kaynaklanmaktaydı. Arap alfabesiyle ilgili tartışmalar 19. yüzyılın ortalarından itibaren süregelmekteydi. Yazı dilinde Arap alfabesi yerine, Kazak ses sistemine göre düzenlenmiş Kril alfabesi kullanılması gerektiği fikrini ortaya atan ilk Kazak aydını da Çokan Velihanov'du (Bekhocin,1981). Rus misyonerlerin de teşviğiyle İbrahim Altınarı, Kazakistan'da Arap alfabesine alternatif Kril harfleriyle yeni alfabe hazırlama çalışmaları yürütmüştü. Arap alfabesinin Kazak dili için yetersizliği konusunda resmi basında da düşünceler dile getirilmişti. Dala Vilayati gazetesinde Rahımcan Dusenbayev bu konu hakkında yazdığı makalesinde Arap alfabesinin Kazakça'nın fonetiğine uygun olmadığını dile getirerek Arapça'da sesli harfler olmadığı için Kazakça okumada güçlük çekildiğini, bu amaçla Arap alfabesinin düzenlenmesi gerektiğini savunmuştu. Dusenbayev, Kur'an-ı Kerim'in normal Arap alfabesiyle, Kur'an dışındaki diğer kitapların ise Kazak ses sistemine göre ıslah edilmiş Arap alfabesiyle yazılmasını talep etmişti (Dusenbayev,1897).

Arap alfabesinin Kazakça kullanımda doğurduğu güçlükler, Kazakça'yı yazı dili olarak geliştirmek isteyen Ahmet Baytursunov'u da bu alanda çalışma yapmaya sevketti. 19. yüzyılın sonlarında alfabe ile ilgili çalışmalar yapan İbrahim Altınarı'dan etkilenen Baytursunov'un düşünceleri bazı yönleriyle ondan ayrılmaktaydı. Arap alfabesinin Kazakça için yetersiz olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini düşünen Altınarı'nın tersine O, bu alfabenin, Kazakların kültürel ve tarihi mirasının bir parçası olduğunu, basit değişikliklerle Kazakça yazı diline uyarlanabileceğini savundu (Sabol,2003).

Baytursunov, alfabe çalışmalarını, bu dönemde İsmail Gaspıralı ile birlikte önce Kırım'da daha sonra tüm Rusya Müslümanları arasında bir çok taraftar kazanan ve Tatar eğitimciler vasıtasıyla Kazakistan'da da etkili olmaya başlayan Usûl-ü Savtiye (Fonetik metot) çalışmaları ile birlikte yürüttü. Aykap dergisinde "Okuv Kuralı- (Yazı Tertibi)" adlı

makalesinde yeni fonetik metodun Kazak okullarında daha verimli uygulanabilmesi için mevcut Arap alfabesine Kazak ses sistemine uygun yeni harfler ekleyerek kullanılmasını, bu yapılmadığı takdirde Usûl-ü Savtiye'nin başarısız olacağını söyledi (Baytursunov,1912). Bu amaçla 1912 yılında yazdığı 40 sayfadan oluşan Usûl-ü Savtiye ile tertip edilen Kazakça alfabe kitabı olan "Okuv Kuralı" adlı eserini Orenburg'da yayınlattı. Bu eserinde Arap alfabesinde olmayan seslileri gösteren işaretler kullandı. Kazak dilinin fonetiğine uymayan bazı harfleri çıkararak yumuşak ünlüler için yeni işaretlere yer verdi (Türk,2002). Arap harflerini ve o zamana kadar bütün Doğu ve Kuzey Türklüğünde kullanılan Çağatay yazı dili imlasını ıslah ederek Kazakça'nın ses yapısına uygun hale getirdi (Tamir,1999). Bunu yaparken de Gaspıralı'nın geliştirdiği Usûl-ü Cedid'e göre hareket etti. Baytursunov, eserinde Usûl-ü Savtiye'ye riayet etmiş, Usûl-ü tedrici aynen uygulamıştır. Yani alfabedeki harfler kademeli olarak öğretilmiştir (Tamir, 2004). Daha sonraki yıllarda bu kitabını geliştirerek birçok kere bastırmıştır. Alfabe ile ilgili diğer çalışmaları arasında Kazakça alfabe ile ilgili öğretmenlere rehber kitap niteliğinde olan "Elippe Astarı" ile büyüklere Kazakça öğretmek için ses özelliklerine göre düzenlenmiş olan "Savat Aşkış" adlı eserleri bulunmaktadır (Türk,2002).

Baytursunov'un mevcut Arap alfabesine, Kazak ses sistemine uygun yeni harfler ekleme isteği, Ekim İhtilalinden önceki dönemde Kazak aydınları arasında tartışmalara yol açtı. Aykap yazarlarından Şahzaman Ciyaşov, dergiye gönderdiği " Birlikte Hareket Edelim" adlı makalesinde Ahmet Baytursunov'un İsmail Gaspıralı ve diğer Tatar Ceditçilerden farklı olarak Kazakça'ya uygun yeni alfabe hazırlama çalışmalarını eleştirdi. Ciyaşov, alfabe konusunda Türk halkları ile beraber hareket edilmesi gerektiğini söyleyerek "Biz Kazak'ız bizim alfabemiz farklı olmalı" demenin yanlış olduğunu belirtti(Ciyaşov,1912). Ciyaşov'un tepkisine karşı yine Baytursunov'la aynı çizgide yer alan ve aynı zamanda bir eğitimci olan Mircakıp Dulatov, Baytursunov'un alfabe ile ilgili çalışmalarına Aykap dergisinde yayınladığı makalesinde şu şekilde açıklık getirdi: "Aykap'ın 6. sayısında Şahzaman Ciyaşov, Ahmet Baytursunov'un yeni alfabesini yanlış anladığı hatta hiç anlamadığı için Baytursunov'u eleştirmekte. Baytursunov'a Tatar dilbilimcilerin ortaya koyduğu Usûl-ü Savtiye'den farklı metot geliştirdiği için kızmakta. Aslında Baytursunov Gaspıralı'yı veya diğer Tatar dilbilimcileri yadırgadığı için yeni alfabe metodu geliştirmemiştir. Baytursunov sadece Usûl-ü Savtiye Kazakça'nın fonetiğine uymadığı için yeni arayışlara girmiştir. Bunun içinde daha önce alfabede olmayan seslileri gösteren işaretler kullanmış ve Kazak dilinin fonetiğine uymayan bazı Arap harflerini çıkararak yumuşak ünlüler için bazı işaretlere yer vermiştir" (Alaşuhı,1912).

Aslında Baytursunov'un yapmak istediği Arap alfabesini Kazakça için daha kolay kullanılabilir hale getirmektir. O asla Arap alfabesi yerine başka alfabe arayışına girmemiştir. Sovyet döneminde Alfabe değişikliklerine yönelik yapılan baskılarda bile düşüncesini açıklamaktan çekinmemiştir. 1926 yılında yapılan Sovyetlerin ilk Türkoloji kongresinde Baytursunov Kazakistan'da eskiden beri kullanılmakta olan ve milli alfabe haline gelmiş olan Arap alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçilmesinin, halkın asırlara dayanan kendi milli kültüründen ve geleneklerinden ayrılması anlamına geleceğini belirtmiştir (Hüseyn,2002). Baytursunov, Kazak fonetiğine göre ıslah edilmiş Arap alfabesinin, Dildeki sesleri karşılaması yönüyle, okuma-yazma kolaylığı açısından ve dil öğretimi bakımından Latin alfabesinden daha üstün olduğunu dile getirmiştir (Tamir,1999).

Kazak Dilinde Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Çalışmaları

Rusya'nın Kazakistan'ı işgaliyle birlikte Kazak kültürel hayatında Tatarların ve Rusların etkisi görülmeye başladı. Rusya'nın teşvikiyle Tatarlar ticaret ve eğitim faaliyetleri için Kazak bozkırlarına dağıldılar. 19. yüzyılın ilk yarısında Kazaklar üzerindeki Tatar etkisi o kadar arttı ki; idarede memurlar ve tercümanlar tamamen Tatarlardan seçilmeye başlandı. Tatar dili Kazaklarla Rus hükümeti arasındaki ilişkilerde olduğu kadar yerli Kazak okullarında da resmi dil oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Kazak kültürel hayatında Rusya'nın etkisi görülmeye başladı. Kazakistan'da Rus hakimiyetinin sağlanmasından sonra Çarlık Rusya'sı hükümetleri, bölgede Rusça'nın hakimiyetini sağlamak için bilinçli kültür politikaları uyguladılar. Bu politikaların başında Kazakistan'da Rus okullarının açılması gelmekteydi. Ayrıca Rusya, yayınladığı kanunlarla Kazak –Rus okullarının dışındaki mektep ve medreselerde de Rusça eğitimi zorunlu hale getirdi (Ceksenbayeva,1996). Diğer taraftan da Dala Vilayeti gazetesi gibi resmi yayın organlarında yapılan yayınlarla Rusça eğitim teşvik edildi.

Ahmmet Baytursunov, Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikaları ve komşu Türk halklarının özellikle Tatarların kültürel etkisi karşısında Kazakların, milli kimliklerini ancak kendisine has milli dil, milli edebiyat ve milli tarih değerleri oluşturarak koruyabileceklerine inandı. Bu konu hakkındaki düşüncelerini Kazak gazetesinin ilk sayısında ortaya şu şekilde koydu: “ Milli hüviyetimizi korumamız için bizim kendi edebi dilimizin aydınlanmasına ve gelişmesine çalışmalıyız. Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki kendi öz diliyle bir edebiyat yaratan halk, her zaman özerk yaşama hakkına sahiptir”(Baytursunov,1913a). Ona göre Anadilde eğitim, Kazak dilinin gelişmesi ve yaşatılması için en önemli adımlardan biriydi Baytursunov (1914b), bu amaçla Kazak gazetesinde yayınladığı

“Bastavış Mektep-(İlk okul)” adlı makalesinde ilkokullarda ilk üç yıl ana dilde eğitim verilmesinin önemli olduğunu gerekçeleriyle birlikte şu şekilde açıkladı: “ İlk üç yılda öğrenciler Arap alfabesini kullanarak Kazak dilini öğrenmeli. Sonraki iki yılda ise çocuklar Rusça’yı öğrenmeli ve Kril alfabesine iyice hakim olmalı. Köy okullarında öğretim Kazak dilinde yapılmalı. İlçelerdeki mahalle okullarında ise Rus dili kullanılmalı. İlk okulların programı okuma-yazma, din, anadil, milli tarih, aritmetik, coğrafya, imla, ve biyoloji derslerini içermeli. Bu dersler Kazak dilinde öğretilmeli. Öğretimin diğer safhası Rusça yürütülmeliydi ki bu da Rus ortaokul ve teknik liselerinin ilk sınıflarıyla uyum sağlamak içindir. Bu tür okulları bitirdikten sonra Kazak öğrencileri hem Müslüman hem de Rus okullarında eğitimlerine devam edebilirler.”

Kazakça’nın Kazak okullarında eğitim dili olabilmesi için en önemli gereksinimlerden biri pedagojik esaslara göre hazırlanmış kitaplardı. Daha önceki yıllarda Kazak çocukları için hazırlanan “Bukvar”, veya “Samouçitel” gibi kitaplarda Rus alfabesi kullanıldığı için bu kitapların okullarda kullanılması uygun değildi. Arap alfabesiyle hazırlanan kitaplarda ise, gerekli pedagojik kurallara dikkat edilmemişti. Baytursunov bu alandaki boşluğu doldurmak için bir çok Kazakça ders kitabı hazırladı. Onun hazırladığı kitaplar 1930’lu yıllara kadar bir çok baskısı yapılarak okullarda okutuldu.

Baytursunov’un, İlkokullarda çocukların Kazakça okuma yazmalarını kolaylaştırmak için hazırladığı ilk kitap 1915 yılında yayınlattığı “Til Kuralı” adlı üç ciltlik eseridir. Bu eser İlkokul öğrencileri için yazılmakla birlikte, Kazakça’nın sesbilgisinin ve şekil bilgisinin tahlil edilerek sistemleştirildiği ilk bilimsel çalışmalarında başlangıcı olmuştur. Günümüzde Kazakça’da kullanılan, isim,sıfat, fiil, zamir, ünlem, bağlaç, özne, yüklem gibi pek çok dilbilimi terimlerini Baytursunov, ilk defa bu eserinde kullanmıştır. Bu eseriyle aynı zamanda Kazak dili öğretimi yönteminin de temelini atmıştır. Bu alandaki diğer bir önemli eseri de Kazak okullarında öğrenin sırasında öğrencilerin ve öğretmenlerin karşılaşacakları problemlere dair getirdiği çözüm önerilerini içeren “Bayanşı” adlı eseridir. Bu eserini 1920 yılında Kazan’da yayınlamıştır (Hüseyn,2002).

Baytursunov sadece dil bilimi alanında değil, edebiyat alanında da bir çok çalışmalar yaptı. Onun bu alandaki en önemli eseri 1926 yılında Taşkent’te yayınlattığı “Edebiyat Tanıtıkış” adlı eseridir. Çağdaş Kazak edebiyatının gelişiminde önemli bir yere sahip olan bu eserinde Baytursunov, Kazak yazılı edebiyatının gelişim evrelerini “Dindar Dönem” ve “Dildar Dönem” iki döneme ayırmıştır (Baytursunov,1991). Ayrıca Kazak edebi ürünlerini, içerikleri yönüyle kendi geliştirdiği terminoloji ile sınıflandırmıştır. Bilmecce, kafiye, şecere, günlük,

biyografi, lirik şiir, drama gibi edebiyat bilimine ait bir çok terim ilk defa Baytursunov tarafından kullanılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır (Hüseyn,2002).

SONUÇ

20. yüzyılın başında Kazak düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Ahmet Baytursunov, her bakımdan geri kalmış olan Kazakların ancak eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle kalkınabileceğine inanmış, bu amaçla yaptığı çalışmalarını basın yoluyla kamuoyuna sunmuştu. Aynı zamanda siyasetçi olarak ta girişmiş olduğu faaliyetlerde her zaman eğitim meselesini ön planda tutmuş, Kazak eğitim sistemini yeniden yapılandırılması için önemli kararların alınmasında etkili olmuştur. Yaptığı çalışmalarla Kazak eğitim sistemine ve edebiyatına sağladığı katkılar Baytursunov'u kendisinden sonra gelen Kazak aydınları arasında sembol haline getirmiştir. Sovyet döneminde onun Kazak aydınları üzerinde etkisini bilen Komünist yöneticilerin sosyalist enternasyonalizmi desteklemesi yönünde yaptıkları baskılara rağmen Baytursunov, kendi düşüncelerini dile getirmekten asla çekinmemiştir.

KAYNAKÇA

- Avezov, M.(Mart,2001). “Ahmet Baytursinov’un Ellinci Yaş Günü”, Çev.İbrahim Kalkan, *Türklük Araştırma Dergisi*: 170-179
- Baytursunov, A.(1912). “Cazu Tertibi”, *Aykap*, 4
- Alaşulı, A.(1912). “Cazu Tertibi”, *Aykap*, 8
- Baytursunov, A.(1913a). “Kurmetti Okuşular”, *Kazak*, 1
- Baytursunov, A.(1913b). “Oruşsa Okuşular”, *Kazak*, 2
- Baytursunov, A.(1914a). “Mektep Kerekleri”, *Kazak*, 62
- Baytursunov, A.(1914b). “Bastavış Mektep”, *Kazak* , 61
- Baytursunov, A.(1991). *Ak col.* Almatı: Jalın.
- Baytursunov, A.(1996). *Cana Nizam.* Almatı : Jeti Jargı.
- Bekhocin,H.(1981). *Kazak Baspasöz Tarihının Oçerki(1860-1958).* Almatı
- Bökeyhanov,A.(1994), *Şıgarmalar.* Haz. Mambet Koygeldiyev, Almatı: Jalın.
- Ceksenbayeva, G.(1996). “Orıs-Kazak cene Otarlav Sayasatı”, *Kazak Tarihi*, 1: 53-56
- Cumabayev,M.(1996). *Şıgarmaları.* c.2-3, Almatı:Bilim.
- Devlet, N.(1999). *Rusya Müslümanlarının Milli Mücadele Tarihi.* Ankara: TTK.
- Dusenbayev, R.(1897). “Harip Turasının sözü”, *Dala Valayatının Gazeti*,10
- Frank, J. A.(2001) *Russian Muslim Institutions in Imperial Russia.* Boston: Brill.
- Haghayeghi, M.(1995). *İslam and Politics in Central Asia.* Newyork: St. Martin’s Press.

- Kasenov, K. ve Törehanov,E.(1994): *Kızıl Kırgın, 37'-ge Apat Bolgandar*. Almatı: Kazakistan.
- Kara, Abdulvahap (2002). *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*. İstanbul: Da Yayıncılık.
- Kazak SSR Tarihi* (1982). c.III, Almatı.
- Kazakistan Tarihi , Oçerkter.* (1994). Almatı.
- Kekişev, S.(1992) *Ahan Turalı Akikat*. Almatı: Şapagat.
- Koygeldiyev, M.(1996). *Alaş Kozgalışı*. Almatı: Sanat.
- Hüseyin,Köbey (2002). “Kazak Dil Bilgini Ahmet Baytursunov”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*,12:223-233
- Mıncan, N.(1994). *Kazaktın Kıskaç Tarihtı*. Almatı: Jalın.
- Nurpeyisov, K.(1994). “Alaş cene Alaşorda Tarıhının Zerttevi Hakında”, *Kazak Tarihi*, 1: 7-17
- Nurpeyisov,K.(1996). “ Cetusuluk Alaş Kayratkerleri” *Kazak Tarihi*, 1: 59-60
- Nurtazina, N.(1996). “ Reseydin Köpulttı Turkistanda Cürgizgen Sayasatı”, *Kazak Tarihi*, 6 : 37-44
- Olcott, M.B.(1987). *The Kazaks*. Stanford: Hoover Institution.
- Pırmanov, A. ve Kapeyeva, A.(1997). *Kazak İntelightsiyası*. Almatı: Atamura.
- Pierce, A.,(1960). *Russian Central Asia*. Los Angeles: Universty of California.
- Sabol, S.(2003). *Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness*. Newyork: Palgrave Macmillan.
- Sımaguleva, S.(1996). “ Karkaralı Petisiyası”, *Kazak Tarihi*, 1:47-53.
- Subhanberdina,U, ve D.S. Seyfulina. (1996). *Kazak Kitabınının Şeciresi*. Almatı: Ravan.

Şuyasov,C.(1912) “Birge Kozgalayık”, *Aykap*, 6.

Tamir, F.(1999). “Ahmet Baytursunov ve 1926 Bakü Türkoloji Kongresi”
1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı,
Ankara:115-119.

Tamir, F.(2004), “İsmail Bey Gaspıralı'nın Kazak Aydınları Üzerindeki
Tesiri”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*. Kırım Vatan Yay.

Türk ,V.(2002). “Kazak Aydınlanma Hareketi İçerisinde Ahmet
Baytursunov ve Çalışmaları, *Türkler*, 18 :65-673

Zenkovsy, A.S.(1971).*Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık*. Ankara:
İpek.

“Calpı Kazak Svezi”,(1917). *Kazak*, 237

“Kazak Svezi”, (1917). İŖki Habarlar, *Kazak*, 236

“Orenburg 9 yanvar”, (1914). *Kazak*, 45